

Rasa Baločkaitė

Sovietinio laikotarpio kasdienybės – išgyvenimo strategijos ideologijų sankirtose*

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama pritaikyti subaltern, postkolonializmo ir popkultūros teorijas analizuojant sovietinio subjekto santykį su oficialia sovietine ideologija ir tradicine, prokatalikiška morale. Čia remiamasi pamatiniu subaltern studijų principu – kad subjekto sąmonė nėra tabula rasa, į kurią dominuojantis režimas „įrašo“ pageidaujamas reikšmes, o subjektas geba aktyviai dalyvauti kuriant prasmes. Straipsnyje, remiantis atliktais interviu, analizuojama, kaip ideologijos funkcionuoja kasdienio gyvenimo situacijose ikiteorinio žinojimo lygmeniu vėlyvuosiu sovietmečiu Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: vėlyvasis socializmas, kasdienis gyvenimas, populiarioji sąmonė, ideologija, Lietuva.

Key words: late socialism, everyday life, popular consciousness, ideology, Lithuania.

Ką reiškia „gyventi“ totalitarinėje santvarkoje? Išgyvenimo mechanizmai totalaus dominavimo sąlygomis yra sudėtingi, nulemti skirtingų ekonominių, politinių ir moralinių imperatyvų (bent minimalaus apsimestinio politinio konsensuso būtinybė, ekonominio išgyvenimo bei ekonominės gerovės kūrimo strategijos, moralinio integralumo siekis ir kt.) ir apima daugelį psichologinių mechanizmų. Sovietologijos studijos remiasi skirtingais modeliais, kaip antai totalus dominavimas, savęs praradimas ir susvetimėjimas sau pačiam (Arendt 1973), tapatybės skilimas į viešą bei privačią, dar vadinamas „socialine šizofrenija“ (Havel 1979; Kharkhordin 1999), lygiagretaus

polio ir lygiagrečios kultūros modelis (Benda 1978), dalinio lojalumo ir nuo nemalonumų apsaugančios „ideologinės kriauklės“ (Yurchak 2003), politikos suspendavimo ir apolitiškumo kaip išgyvenimo strategijos (Yurchak 1997, 2008), ir kt.

Pastaraisiais metais pastebimas sovietologijos „posūkis“ link kolonializmo ir postkolonializmo studijų (Moore 2001; Kelertas 2006; Viola 2009). Klasikinis kolonializmo teorinis modelis rėmėsi prielaida, kad metropolija ir kolonijos yra toli viena nuo kitos, fiziškai skiriamos vandenyno, o kolonistai ir kolonizuojami gyventojai yra skirtingų rasių. Tyrėjai taip pat vartoja kontinentinio kolonializmo

* Pirminė šio straipsnio versija, „Pleasures of Late Socialism in Soviet Lithuania: Strategies of Resistance and Dissent“ publikuota *Journal of Baltic Studies*, 2011, Nr. 3.

sąvoką – tai kolonializmo forma, kai kolonistai bei kolonizuojamieji yra skirtingų tautybių, bet tame pačiame kontinente; tai pasakytina apie Vokietijos (Baranowski 2010; Kopp 2009; Nelson 2009; Langbehn and Salama 2011) bei Rusijos (Slezkine 1994; Thompson 2000; Khodarkovsky 2002; Bassin 2006) teritorinę ekspansiją. Vidinio kolonializmo koncepcija remiasi prielaida, kad skirtumai bei konfliktai šalies viduje gali turėti tokią pačią reikšmę kaip ir skirtumai bei konfliktai tarp šalių – vidinio kolonializmo sąvoka buvo taikoma analizuojant rasinius konfliktus JAV (Blauner 1972), Anglijos vykdomą politiką Škotijos, Airijos ir Velso atžvilgiu (Hechter 1975) ir Petro Pirmojo reformas Rusijoje (Etkind 2011). Sovietinei sistemai buvo būdingas tiek klasiniu, tiek etniniu pagrindu grindžiamas politinis antagonizmas, todėl sovietinei visuomenei taikytini tiek kontinentinio, tiek vidinio kolonializmo modeliai (Baločkaitė 2016).

Kolonializmo ir postkolonializmo studijose viena iš esminių yra *subaltern* sąvoka. Terminas *subaltern* (angl. jaunesnysis karininkas, pavaldinys) ne karine prasme pirmą kartą buvo pavartotas italų marksisto Antonio Gramscio (1881–1937) „Kalėjimo užrašuose“. Čia terminas *subaltern* bendrąja prasme reiškė asmenį, kuris laikomas žemesniu, nevisaverčiu dėl savo rasės, klasės, lyties, seksualinės orientacijos arba religijos, asmuo, kuris socialiai, politiškai arba geografiškai yra anapus hegemoninių galios struktūrų. *Subaltern* studijos¹, arba pavaldžiųjų grupių studijos, Vakarų Europoje pradėjo for-

muotis aštuntajame dešimtmetyje ir siekė naujai įvertinti postkolonijinių šalių istoriją, skiriant pagrindinį dėmesį ne imperialistinei istorijai ir ne nacionalinių elitų veiklai, bet nagrinėjant pavaldžių grupių sąmoningumą, jų išgyvenimo strategijas ir tiriant, kaip politinės ideologijos bei galios santykiai interpretuojami ir kaip jie veikia kasdienybėje.

Subaltern studijų formavimasis bent iš dalies sutapo su tuo, kas Vakaruose vadinama socialinės teorinės posūkiu kasdienybės link – kartu su dekolonizacija, studentų revoliucijomis bei pilietiniais judėjimais didėjo susidomėjimas pasakojamąja istorija, masių politinio sąmoningumo formomis ir kasdienio gyvenimo patirtimis. Čia kalbama apie tas žmogaus egzistencijos sritis, kurias Jürgen Habermas (1985) įvardijo kaip „life world“ (gyvenamąjį pasaulį), o Anthony Giddens (1995) kaip „praktinę sąmonę“.

Lietuvių sovietologija lig šiol buvo nukreipta pirmiausia į politinį elitą (Grybkauškas 2011; Antanaitis 2001), kultūrinį elitą (Ivanauskas 2010a, 2010b, 2013; Davoliūtė 2013; Švedas 2009), kultūrinę opoziciją (Kavaliauskaitė ir Ramonaitė 2011), taip pat buvo nagrinėjamos neformalios ekonominės praktikos (Tranavičiūtė 2015; Žiliukaitė 2015), nuo politinio režimo nukentėjusių asmenų trauminės patirtys (Gailienė 2008, 2015).

Šio tyrimo objektas – tylioji dauguma, tai yra žmonės, kurie gyveno sovietinėje sistemoje, nebūdami nei aktyvūs politinio režimo rėmėjai, nei disidentai, patys nebuvo tiesiogiai nukentėję nuo sovietinio režimo, nepriklausė disidentinio

¹ *Subaltern* studijos siejamos su istoriko Ranajith'o Guhaos vardu, o neoficialiu *subaltern* studijų manifestu laikomas jo tekstas Guha R. 1990. „On Some Aspects of Historiography of Colonial India“ in R. Guha (ed.) *Subaltern Studies*, I. Delhi: Oxford University Press.

pobūdžio subkultūroms ar kitokiems kultūrinės opozicijos tinklams. Koks buvo jų „gyvenamasis pasaulis“, kaip jie, remdamiesi savo turimais ištekliais, kūrė savo ikiteorinį, kasdienį žinojimą apie socialinę realybę, kad ši būtų maksimaliai nuspėjama ir prasminga, kaip jie gyveno konfliktuojančių ideologijų, skirtingų moralinių imperatyvų sankirtoje?

Postkolonializmo ir popkultūros studijos: dominuojamųjų grupių strategijos

Teorinį pagrindą šiam tekstui davė keletas autorių. Tai James Scott (1979, 1985, 1990) sąlyginai bejėgių grupių kasdienio, tyliojo pasipriešinimo metodų tyrimai, Bill Ashcroft (2001) tekstai apie kolonizuoto subjekto gebėjimą apropriuoti dominuojantį diskursą ir panaudoti jį saviems tikslams ir kultūros teoretikų Stuart Hall (1980), Umberto Eco (1986), John Fiske (2008), tai pat Henry Lefebvre (1974) darbai apie tai, kaip masinė kultūros produkcija yra aktyviai vartojama, kuriant individualias gyvenimo strategijas, prasmes ir identitetus. Visus šiuos, iš pažiūros gana skirtingus, autorius sieja bendras požiūris – kad „prasmė“ niekada negali būti „primesta“, ji „gimsta“ ties ženklų bei simbolių gamybos ir jų vartojimo riba ir yra aktyviai kuriama paprastose kasdienio gyvenimo sąveikose.

J. Scott (1990), remdamasis savo ilgalaičių Pietryčių Azijos valstiečių bendruomenių tyrimų duomenimis, teigia, jog tikrieji galios santykiai atsiskleidžia ir vyksta ne viešumoje, bet užkulisiuose. Pavaldžios grupės, būdamos ekonomiškai priklausomos nuo dominuojančiųjų, viešumoje elgiasi taip, kaip, jų manymu, valdantieji nori, kad jie elgtųsi, ir stengiasi kuo įtikinamiau atlikti pavaldumo bei nuolankumo

vaidmenis. J. Scotto teigimu, politinis sanitarinis kordonas egzistuoja kaip riba, kuri yra pusiau numanoma, pusiau suinstitucinta ir apsaugo viešąją erdvę nuo nepageidaujamų veiksmų bei nepageidaujamų ištarčių, tačiau užkulisiuose atsiskleidžia tikrieji galios santykiai. Paprastai kuo ryškesnis dominavimas, tuo didesnis skirtumas tarp viešojo ir slaptojo politinio repertuaro. Priešiškumas dominuojančiai klasei išreiškiamas anonimiškai minioje, „tarp eilučių“, užkoduotose versijose – pasakose, mituose, priežodžiuose, mįslėse. Slaptąjį užkulisių diskursą sudaro ne tik kalbos aktai, bet ir tokios praktikos kaip „smulkios vagystės, brakonieravimas, mokesčių slėpimas, apsimestinis nemokšiškas, sąmoningai prastai atliekamas darbas ir kt.“ (Scott 1990;14). Užkulisiuose kurtos išsivadavimo ir keršto fantazijos, formuojasi socialinis solidarumas ir vykdoma bendra galios kritika. J. Scottas pateikia pavyzdį, kaip subalterno sąmonė geba apropriuoti dominuojantį diskursą ir efektyviai panaudoti jį savo pačių tikslams – JAV Pietų valstijose juodaodžiai vergai efektyviai transformuoja „baltųjų“ kultūrą, t. y. religines giesmes, apokalipsės vizijas ir visą krikščioniškąjį metaforų bei simbolių repertuarą, kurdami savo autentišką kontrahegemoninę kultūrą:

Teateinie ta diena! Teateinie ta diena! Jau gir-
džiu vežimų gaudesi! Jau regiu ginklų švytėjimą!
Baltųjų žmonių kraujas liejasi tarsi upė, miru-
siųjų kūnai sukrauti kaip aukšti kalnai... Vieš-
patie! Paskubink tą dieną, kai rimbo kirčiai ir
smūgiai, skausmas ir gėla apims baltuosius žmo-
nes, ir kai grifai draskys jų kūnus, kai šie gulės
gatvėje negyvi! Viešpatie! Skubink savo vežimus,
kad juodieji žmonės galėtų pagaliau atsikvėpti!
Viešpatie! Suteik man malonę išgyventi iki tos
dienos ir regėti, kai baltieji žmonės kris pašauti
kaip vilkai, kai jie išeina iš miško alkani!... (cit.
pagal Scott 1990; 5).

Postkolonializmo teoretiko B. Ashcrofto teigimu, „nors daugelis teorijų (bent jau prielaidų lygmeniu) tvirtino, kad imperinė galia mato dominuojamąjį subjektą kaip bejėgę auką, yra akivaizdu, jog individai beveik visuomet gali veikti ribotoje dominuojančio diskurso erdvėje savo pačių naudai ir savo pačių tikslams“ (2001; 42). Nors ir būdamas dominuojamojo pozicijoje, subjektas gali ir geba kritiškai įvertinti, atmesti, interpretuoti dominuojančią ideologiją ir hegemoninę kultūrą, savintis ją ir sunaudoti savo paties tikslams, „kurie gali labai stipriai skirtis nuo tikslų, kuriuos numatė šios kultūros ir ideologijos skeidėjai“ (Ashcroft 2001; 44). Nors formalios politikos lygmeniu dominuojamosios grupės yra nutildytos ir neturi galios, dominuojanti ideologija yra transformuojama per neformalias diskursyvias praktikas, jos simboliai ir reikšmių struktūros atkoduojami, priimami ar atmetami, interpretuojami ir suvartojami visai kitiems tikslams.

Tomis pačiomis prielaidomis remiasi ir klasikiniam marksizmui oponuojančios britų kultūros studijos – čia subjektas yra suvaržytas, bet neįkalintas, jis gali ir geba kritiškai vertinti, savaip interpretuoti ar atmesti dominuojančio diskurso reikšmes. Pavyzdžiui, S. Hall (1980) išskiria skirtingas masinės kultūros tekstų skaitymo strategijas. Tai yra hegemoninis skaitymas (kai skaitytojas naudojasi tais pačiais kodais ir simboliniais ištekliais, kaip ir teksto autorius, tinkamai atkoduoja tekstą ir priima jam skirtą pranešimą), diskutuojantis (skaitant deramasi dėl tekste užkoduotų reikšmių, jos priimamos, tačiau modifikuojamos ir interpretuojamos remiantis skaitytojo asmeniniu patyrimu) ir kontrahegemoninis, t. y. besipriešinantis domi-

nuojančiam diskursui, kai skaitytojas naudoja kitokią „interpretacinį repertuarą“ ir lieka opozicijoje tekstui.

Panašiai popkultūros teoretikas J. Fiske (2008) laikosi nuostatos, kad reikšmė atsiranda ties ženklų, simbolių, kodų gamybos ir jų vartojimo riba. Jo teigimu, „išorėje pagaminta kultūra negali būti parduota masėms kaip baigtas gaminytis – nes kultūra ne taip veikia. <...> Populiariąją kultūrą gamina žmonės, o ne kultūros pramonė“ (2008; 27). Kultūra, pasak J. Fiske's, yra ne faktas, bet procesas – žmonės patys aktyviai dalyvauja kuriant prasmes ir, siekdami savo individualių tikslų bei maksimalaus asmeninio pasitenkinimo, naudojami sistemos tiekiamais simboliniais ištekliais. J. Fiske pasitelkia ekskorporacijos sąvoką: „Ekskorporavimas – kai valdiniai suskuria nuosavą kultūrą iš išteklių ir prekių, kuriuos tiekia vyraujanti sistema“ (2008; 21). J. Fiske, teigdamas, kad vartotojai aktyviai veikia ir transformuoja jiems primestas prasmių, ženklų bei simbolių sistemas, remiasi M. de Certeau (1984) studija apie kasdienio gyvenimo praktikas; pasak M. de Certeau, „Tikrovėje racionaliizuota, ekspansionistinė, centralizuota, imponantiška ir réksminga gamyba susiduria su visiškai kito pobūdžio gamyba, vadinama vartojimu, kuriai būdingos gudrybės, fragmentacija, <...> brakonieravimas, pagrindinė prigimtis, nenuilstama, bet tyli veikla, tariamas nematomumas, nes ji pasireiškia ne savo pačios sukurtais produktais <...>, o menu naudoti tuos produktus, kurie jai primetami“ (1984; 31). U. Eco (1986) vadina tai „semiotiniu partizanavimu“ – tai procesas, kai žmonės, esantys anapus hegemoninių galios struktūrų, savo smulkiais kasdieniais veiksmais, pasitelkdami

klastą, apsimestinį nemokšišumą ar dviprasmybes, transformuoja ir savo reikmėms naudoja jiems primestas reikšmių sistemas.

Čia minėtos teorijos kalba apie žmones, kuriems rūpi „išgyvenimo pasaulyje, o ne radikalaus konfrontavimo su juo būdai“ (Cohen and Taylor, cit. pagal Fiske 2008; 37), ir kurių išgyvenimo strategija yra „adaptacijos, arba primestų sistemų vartojimo, būdai“ (de Certeau, cit. pagal Fiske, 2008; 35). Šio tyrimo klausimas yra, kaip sovietiniu laikotarpiu žmonės savo kasdieniame gyvenime atkodavo, interpretavo, perskaitė dominuojančią ideologiją, kaip adaptavo ir vartojo jiems primestas reikšmių sistemas, kaip jie *semiotiškai partizanavo* savo kasdienybėse, nebūdami šioje nei lyderiai, nei autsaideriai, nei politiniai aktyvistai, nei disidentai?

Tyrimo metodologija

Šis tyrimas remiasi interviu, atliktais 2008 m. Klaipėdos, Kauno ir Panevėžio rajonuose. Iš atliktų 25 interviu tolesniam tyrimui buvo atrinkti 9 (kadangi buvo kalbama politiniu ir psichologiniu aspektu jautriais klausimais, dauguma interviu buvo pernelyg formalūs, beasmieniški, kai kurie liko neužbaigti). Visi informantai buvo gimę po karo, 1947–1963 m., ir bent sąmoningoje atmintyje neišlaikė pokario baisumų ir trėmimų siaubo; visi kilę iš sąlyginai neturtingų šeimų, kurios nepatyrė dramatiškų ekonominių okupacijos padarinių, kaip žemės ar kitų nuosavybės formų praradimas ir su tuo susiję statuso pasikeitimai; patys informantai, kaip ir jų tėvai, taip pat priklausė dirbančiajai vidurinei klasei. Tarp informantų buvo trys darbininkai, viena buhalterė, viena medicinos se-

suo, dvi mokytojos ir du inžinieriai (informantai išlaikė panašų socialinį statusą ir 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę). Tai yra žmonės, kurie praleido nemažą dalį savo brandaus, suaugusiojo gyvenimo sovietinėje santvarkoje ir kurių išankstinis santykis su sovietine sistema buvo ir išliko, tikėtina, maksimaliai neutralus.

Interviu metu buvo klausama apie specifinius kasdienio gyvenimo ypatumus, kai galbūt patiriama konfrontacija tarp oficialiosios sovietinės ideologijos ir tradicinio religinio auklėjimo. Konkrečiai, buvo klausama apie informantų bendrąsias nuostatas sovietinės sistemos ir sovietinės ideologijos atžvilgiu, narystę sovietinėse organizacijose (komjaunime, komunistų partijoje), religinius įsitikinimus, dalyvavimą sovietiniuose masiniuose renginiuose ir šeimos aplinkoje švenčiamas religines šventes, oficialiąją sovietinę istorijos versiją, pasakojamąsias istorijas ir šeimos narių atsiminimus apie Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį, karą, okupaciją, trėmimus, apie santykį su sovietine propaganda bei ribotą neoficialiais šaltiniais grindžiamą žinojimą apie „Vakarus“.

Koks buvo šių žmonių kasdienis, praktinis žinojimas apie sovietinę ideologiją, katalikybę, politinę cenzūrą, ekonominius nepriteklius, Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį, gulagą, deportacijas, „kapitalistinius Vakarus“, kokie dominuojantys imperatyvai – ekonominiai, politiniai, kultūriniai, religiniai – struktūravo jų elgesį? Kas buvo pagrindiniai prasmės šaltiniai ir tiesos kriterijai ikiteorinio mąstymo, kasdienio gyvenimo ir žinojimo lygmeniu? Kaip, perfrazuojant Algimantą Valantiejų, galima „perskaičiuoti jų tokią savitą, dinamišką ir bendrai kuriamą kasdienybės prozą?“ (Valantiejus 2004; 51).

Sovietinio laikotarpio „praktinė sąmonė“ ir subjekto santykis su ideologija

Kokie dalykai išryškėjo šių interviu metu? Nors informantai teigė žinoję apie okupaciją ir tremtis (kai kurie minėjo ištremtus šeimos narius bei artimus giminaičius), dauguma iš jų apibūdino sovietinę sistemą kaip natūralią ir savą aplinką. Sovietinė realybė suvokiama kaip vienintelė, neišvengiama ir betarpiškai patiriama tikrovė, ji yra natūrali, sava ir tam tikra prasme pažįstama bei saugi. Informantų teigimu, tai buvo pirminė ir vienintelė jiems pažįstama tikrovė, prie kurios jie privalėjo prisitaikyti, kad galėtų išgyventi bei patenkinti savo ekonominius, socialinius ir emocinius poreikius, arba, perfrazuojant M. de Certeau (1984), pasitenkinti tuo, kas turima:

Jaunystėje tos vadinamos okupacijos asmeniškai aš (nors mūsų šeima dėl to ir turėjo nepatogumų) tarytum ir nejučia. (Darbininkė, g. 1950.)

Aš – sovietmečio vaikas. Augau, mokiausi. Tėvai mums, vaikams, neužkraudavo savo rūpesčių, tad mes – maži – šalia tėvo ir mamos buvome laimingi ir tiek. [Pokario metai buvo sunkūs, bet] bėgant laikui gyvenimas gerėjo. Atsirado daugiau darbo vietų. Prasidėjo statybos – ir valstybinės, ir privačios. Nebeliko nerimo. Žmonės pradėjo gauti veltui butus. Mes, paprastų, eilinių žmonių vaikai, išvykom į didmiesčius studijuoti. Už mokslą mokėti nereikėjo, už bendrabutį per mėnesį ar pusantro rublio. Mokiausi labai gerai, gavau nemenką stipendiją. Viskas sekėsi puikiai, ir jokių kalbų, ar ta santvarka gera, ar bloga, mano draugų tarpe nebuvo. Mes kitokios santvarkos juk ir nebuvome matę. Buvome jauni, laimingi, ir nieko daugiau nereikėjo. (Mokytoja, g. 1948.)

Mano tėvai buvo kilę iš neturtingų šeimų. Aš gimiau jau po Antrojo pasaulinio karo. <...> Aš

asmeniškai manau, kad ir daugelis mano bendraamžių tuometinę sovietinę Lietuvą be jokių sąlygų priėmė kaip savo gimtą šalį, kaip Tėvynę. Priėmė ją tokią, kokia ji buvo tada. (Inžinierius, g. 1963.)

Sovietiniu laikotarpiu įvairios valstybės kontroliuojamos organizacijos (spaliukai, pionieriai, komjaunimas, komunistų partija) veikė kaip politinės socializacijos priemonė ir kaip kontrolės bei privilegijų distribucijos sistema. Koks buvo informantų santykis su šiomis organizacijomis? Perfrazuojant B. Ashcroft (2001; 44), galima teigti, kad jos buvo „naudojamos visai kitokiems tikslams nei numatė jų kūrėjai bei organizatoriai“:

Mokykloje vykdavo įvairūs pionieriški renginiai – buvau aktyvi, norėjau visur dalyvauti, bet reikėjo priklausyti organizacijai. (Darbininkė, g. 1952.)

Absoliuti dauguma moksleivių buvo spalukais, kiek paūgėję – pionieriais. Aš irgi nebuvo išimtis. Vaikystėje, paauglystėje labai sunku būti kitokiam, išsiskirti iš bendraamžių, atsiskirti, ar, dar baisiau, būti atskirtam nuo jų. (Darbininkas, g. 1954.)

Dalyvavimo šiose organizacijose motyvai – noras dalyvauti įvairiose veiklose, kaip antai sporto bei kultūros renginiuose, siekis pritapti prie bendraamžių grupės ir kt. Žmonės sistemos teikiamus išteklius – formalias organizacines struktūras, patalpas, erdves, tvarkaraščius ir kitus išteklius bei kitas veiklas – naudoja savo individualiems tikslams; taip pat kaip J. Fiske's minimos mamos su mažamečiais vaikais, jauni bedarbiai ar vyresnio amžiaus žmonės saviems tikslams naudoja prekybos centrų erdves, apsimesdami klientais (2008; 38). Politinis ir ideologinis šių organizacijų turinys nėra nei

internalizuojamas, nei atmetamas – jis tiesiog yra ignoruojamas arba „nesuprantamas“:

Taip, buvau pionierė, komjaunuolė. Ne iš baimės, ne dėl to, kad galvojau remianti tuometinę santvarką. Buvau energinga, aktyvi, norėjau visur dalyvauti, veikti. Tos komjaunuoliškos veiklos prasmės suprasti nėjo, kažkoks būdavo pilstymas iš tuščio į kiaurą. (Mokytoja, g. 1947.)

Dalis privalomo sovietinio laikotarpio viešo gyvenimo repertuaro buvo masiniai politizuoti renginiai – Spalio revoliucijos metinių, Tarptautinės darbo dienos minėjimai ir kt. Informantai, kalbėdami apie šiuos renginius, taip pat mini asmeniškumus, nepolitiškus išgyvenimus:

Tos demonstracijos buvo didelė nesąmonė. <...> Kai jau studentai buvom, laukdavom baisiausiai tų švenčių, kad galėtume namo parvažiuoti (juk šeštadieniai darbo diena buvo). O va į demonstraciją reikia, ir niekur nebeišvažiuoji. Dar durniau buvo, kai jau savo vaikus auginau. Metų vaikelio nebuvo kam palikti, nes į demonstraciją eiti visiems dirbantiems buvo privalu. Nenuėjau, gavau nuobaudą. (Mokytoja, g. 1947.)

Šiuo atveju pyktis dėl privalomo dalyvavimo nėra politinis pyktis – Spalio revoliucijos metinių demonstracijos konfrontuoja ne su asmens politiniais ir moraliniais įsitikinimais, bet buitiniu lygmeniu, su asmeniniais pragmatiniais interesais ir tvarkaraščiais.

Žmonės, neturintys savo pačių erdvės, naudojami svetimomis erdvėmis – M. de Certeau (1984) mini grupes, kurioms „trūksta nuosavos erdvės, todėl tenka prisitaikyti prie jau nustatyto galių bei reprezentacijų tinklo“, o J. Fiske rašo apie paauglius, kurie naudoja prekybos centrus kaip „savo asmeninę erdvę susitikti, slaptai pasimatyti, demonstruoti ir vartoti madas“ (2008; 41). Sovietinėje valstybėje, kuri totaliai

kontroliavo viešąsias erdves ir siekė maksimaliai reguliuoti privataus, asmeninio gyvenimo sferas, žmonės „naudojasi“ oficialiais renginiais savo asmeniniams tikslams – tai pramogos, susitikimas su draugais, atotrūkis nuo kasdienės darbinės rutinos, netgi, perfrazuojant J. Fiske, galimybė „demonstruoti ir vartoti madas“:

Vadinamieji šventiniai paradai buvo savotiška šventė: raudonos vėliavos, partijos veikėjų portretai, raudoni gvazdikai, maršai, šūkių, einant pro tribūnas su miestų partine valdžia, – „šlovingai komunistų partijai – ura“. (Buhalterė, g. 1958.)

Visos masinės demonstracijos, minėjimai buvo tarsi atrakcijos. Žmonės kiek rimčiau į tai žiūrėdavo vien iš pareigos – taip reikia, panašiai kaip ir eiti į darbą. O vidinis šių renginių turinys buvo atrakcija: ne darbo metu, ne darbo vietoje susitikti su pasipuošusiais ir šventiškai nusiteikusiai bendradarbiais. Pakalbėti apie niekus, papasakoti anekdotą, kad ir politinį, išgerti po stikliuką degtinės... (Inžinierius, g. 1949.)

Alexei Yurchak (1997), analizuodamas sovietinio laikotarpio masines ceremonijas, taip pat mini „įvykių daugybiškumą“, kai lygia greta su oficialiuoju renginiu vyksta kitas, „lengvabūdiškas, svaiginantis ir linksmas renginys, kurio metu suspenduojamos įprastinės elgesio normos – garsiai šaukiama, vartojamas alkoholis ir keičiamasi žaislingomis pastabomis su nepažįstamaisiais“ (1997; 186). A. Yurchako teigimu, renginių metu būdavo slapta geriamas vynas, Raudonąją aikštę žmonės pasiekdavo jau šiek tiek apsvaigę, o renginio esmę informantai apibūdindavo sakydami „Pas juos [partijos lyderius] buvo savos vestuvės, pas mus – savos“ (1997; 186).

Sovietiniu laikotarpiu ateistinis auklėjimas ir visuotinė ateizacija buvo svarbi viešosios

ideologijos dalis (Putinaitė 2015). Informantai suvokia savo gyvenimą kaip egzistenciją skirtingų ideologijų – viešai deklaruojamos oficialiosios komunistinės ideologijos ir privačiai praktikuojamos katalikybės – sankirtoje. Tai dvi autonomiškos ideologinės sistemos, jos abi suvokiamos kaip tikros galios struktūros – jos struktūruoja laiką (kasmetinės reguliarios politinės ar religinės šventės, pvz., Kalėdos arba Spalio revoliucijos paradas), kasdienį gyvenimą (inicijacijos ritualai, kaip Pirmoji Komunija arba narystė pionierių ar komjaunimo organizacijoje), ir abi yra reikšmingos lemiant moralinius pasirinkimus:

Tėvai nebuvo labai religingi, nors mane, dar visai vaiką, vasaros atostogų metu vertė eiti pas seną tikinčią moterį mokyti „minimumo“ prieš priimant Pirmąją Komuniją. Tuo metu mano supratimas apie bažnyčią buvo beveik toks pat kaip apie komunistų partiją. (Inžinierius, g. 1949.)

Kai kurie informantai apibūdino religiją ir tikėjimą kaip kažką asmenišką – tai, kas turi likti privataus gyvenimo ribose ir apie ką viešojoje sferoje nekalbama. Jų pasakojimuose konstruojamas intymumo jausmas, kur religija priklauso privačios, asmeninės patirties sričiai ir jau vien dėl to nekonfrontuoja su oficialiąja ideologija:

Niekada nepagalvodavau, kad buvimas komjaunuoliu atima iš žmogaus katalikybę. Katalikybę, manau, supratome kaip prigimtinę teisę, kuri neprarandama niekada. (Mokytoja, g. 1947.)

Šiuo atveju moralinis imperatyvas yra elgtis „tinkamai“, t. y. išbalansuoti tarp dviejų ideologinių sistemų, kurios abi „primeta“ tam tikrą moralinių ir socialinių reikalavimų kodeksą, – taip, kad jos nesusikirstų. Perfrazuojant J. Fiske,

tai yra populiariosios sąmonės kasdienė nuovoka, populiariosios kultūros menas – „menas būti per vidurį“ ir „jų produktų vartojimas mūsų tikslams“ (2008; 37):

Abu su būsimoju sutuoktiniu buvome komjaunuoliai: vyras netgi institute savo fakulteto komjaunimo organizacijos sekretorius. Susituo-kėme bažnyčioje vėl vakarą, be pašalinių akių, gavę specialų vyskupo leidimą. (Darbininkė, g. 1952.)

Informantai taip pat pripažįsta, kad šia sąlygine laisve jie galėjo naudotis būtent dėl savo socialinio statuso, o aukštesnes socialines pozicijas užimantys asmenys buvo priversti kur kas kruopščiau atlikti viešus socialinius vaidmenis:

Taip, tiesa, egzistavo dvigubas gyvenimas. Mus dar ir krikštijo, ir prie Komunijos vedė viešai. Eiliniai darbininkai neveidmainiavo. O štai dirbantys valstybinėse tarnybose žmonės ir tuokėsi bažnyčioje slapta, ir vaikus slapta krikštijo, ir tėvų negalėjo su bažnyčia laidoti. Buvo spaudimas. (Mokytoja, g. 1947.)

Informantų pasakojimuose vietos bendruomenės veikia savistabos ir savireguliacijos principu, politinis sanitarinis kordonas, perfrazuojant J. Scott (1991), nėra griežtai institucionalizuotas, o veikėjams gerai žinomi vieni kitų ir viešieji, ir slaptieji vaidmenys:

Užaugau komunaliniame name. Jame gyveno 12 šeimų. Tarp jų buvo kolūkio pirmininkas, fabriko inžinierius. Kaimynai garsiai nekalbėjo, kad jie partiečiai (tarytum visi tai žinojo, kam tai įdomu). Kolūkio pirmininko šeimoje augo trys dukros, su jomis kartuėjome prie Pirmos Komunijos. Jų šeimoje taip pat švėsdavo religines šventes. (Darbininkė, g. 1952.)

J. Scott (1990), nagrinėdamas įvairias subordinacijos formas, atkreipia dėmesį, kad

tiesa nėra atvirai išsakoma net ir liberaliose demokratinėse visuomenėse – čia socialinės ir mandagumo normos dažnai reikalauja tam tikru laipsniu aukoti savo pažiūras ir įsitikinimus dėl gerų, prasmingų santykių. Analogiškai informantų pasakojimuose šis dvilypumas yra suvokiamas ne kaip politinis, bet kaip socialinis dalykas, ne represyvios politinės sistemos dalis, bet natūralus ir neišvengiamas socialinės tvarkos reikalavimas:

Dvigubas gyvenimas egzistavo tada, egzistuoja ir dabar. Anais laikais ne visi drįsdavo prisipažinti esą katalikais, eiti į bažnyčią ar kaip kitaip demonstruoti savo tikėjimą, religingumą. Dabar mada pasikeitė. Daugelis demonstruoja savo religingumą vien todėl, kad tai madinga, kad taip reikia. Pakanka pažiūrėti į dabartinės valdžios vyrus ir moteris, katalikus su 25, o gal net 50 metų komunistų partijos stažu. Nežinia, kada jie buvo nuoširdūs. (Inžinierius, g. 1963.)

Sovietmečių probleminę praktinio, kasdienio žinojimo sritį sudarė šios temos – istorijos apie nepriklausomą tarpukario Lietuvą, pokario deportacijos bei pasakojimai apie kitokį, galbūt geresnį gyvenimą Vakaruose. Informantų pasakojimuose visi šie „žinojimai“ (apie „kapitalistinius Vakarus“, tarpukario nepriklausomą Lietuvą, trėmimus) yra išstumti iš aktyvaus kasdienio vartojimo. Ideologiniai bei psichologiniai savęs cenzūravimo mechanizmai veikia taip, kad stiprūs išgyvenimai, siejami tiek su Lietuvos nepriklausomybe, tiek su į Rusijos šiaurę ištremtais artimaisiais, tiek su „kapitalistinių Vakarų“ pasauliu, yra tarsi neutralizuojami, eliminuojant bet kokį emociniu požiūriu sunkų ir sudėtingą turinį; žinojimą sušvelnina humoras ar estetiniai elementai. Pavyzdžiui, „žinojimą“ apie tremtį perteikia estetiniai laiškų ir nuotraukų vaizdai,

egzotiškos detalės ir kitos atsitiktinės žinios apie Rusijos šiaurę:

Apie tremtį sužinojau tada, kai masiškai į miestelį pradėjo grįžti žmonės iš Sibiro. <...> Dauguma jų buvo nebylūs, savo prisiminimais nesidalindavo. Patys artimiausi kaimynai pasakodavo apie Rusijos gamtą, apie labai derlingą žemę, apie nuoširdžius paprastus Sibiro žmones... <...> Pagaliau – ištekėjau už tremtinio. Nors draugavom metus, niekada nesakė, jog teko Sibire atbūti. Jei ką prasitardavo apie tą kraštą, tai sakydavo iš draugų girdėjęs. <...> Apie tai, kokie baisumai buvo tremtyje, sužinojom turbūt 1988 m., kai pasirodė buvusios tremtinės [Garmutės?] knyga. (Mokytoja, g. 1948.)

Tėvelio brolis <...>. Rusams užėjus jį ištremė į Sibirą Mirus Stalinui <...> pradėjome gauti dėdės laiškus – gražius, ilgesingus, nuotraukos su daug sniego, visa šeima rogėse, kurias traukia elniai. Rašė, kad gyvena gerai, užima aukštas pareigas, tik ilgisi Lietuvos. (Darbininkė, g. 1950.)

Atmintis apie nepriklausomą tarpukario Lietuvą yra epizodiška ir fragmentiška, be ryškaus politinio turinio. Nuo pageidaujamo, emocine prasme sudėtingo žinojimo yra atsiribojama, ne užmirštant, bet sukuriant tam tikrą distanciją, pašalinant reikšmės perteklių ir išsaugant atmintyje emociniu bei ideologiniu požiūriu neutralius epizodus. Informantų minėti atvejai primena J. Fiske's aprašytus epizodus, kai miesto berniukai perdainuoja lengvai įsimenamą dainelę iš pėdkelnių reklamos arba kai Sidnėjaus vaikai paverčia alaus reklamos tekstą vaikų skaičiuote, turinčia seksualinę potekstę (Fiske 2008; 33), taip panaudodami šiuos tekstus savo pačių „įžūliams subkultūriams tikslams“:

Iš vaikystės prisimenu dainelę: „Raudona žalia ir geltona / tai mūsų tautos vėliava / sugriš iš

užsienio Smetona ir vėl bus laisva Lietuva.“ Kažkada kieme susėdę traukiame dainele, o mums sako, kad tai dainuoti nereikia, gali koks negeras žmogus išgirsti. Ir liepė mums eiti prie geležinkelio ir ten dainuoti, kad niekas negirdėtų. Kas yra Smetona žinojom tik tiek, kad jis per upelį perbrides ir pabėgęs. (Buhalterė, g. 1958.)

Kaip teigia Alexander Erkind (2011), nagrinėdamas Petro Pirmojo vykdytas radikalias visuomenės reformas, kultūrinės kolonizacijos pasekmė yra atsiribojimas nuo praeities – žmonės yra verčiami vadovautis naujomis kultūrinėmis normomis, atsiribojama nuo tradicinių elgsenos ir mąstysenos modelių, nutraukiamas ryšys su praeitimi, atsiminimai represuojami, išstumiami į užmarštį; todėl praeitis ima atrodyti taip tolima, nesuprantama ir keista. Mihhail Lotman ir Boris Uspensky (1985) šiuos procesus apibūdina fraze „užmiršti – tai būti apšviestam“. Ji reiškia, kad asmens gebėjimas dalyvauti naujojoje visuomenėje yra proporcingas jo gebėjimui atsiriboti nuo praeities. Informantų pasakojimuose nepriklausoma tarpukario Lietuva iškyla kaip tolima, svetima, keista, nesuprantama ir egzotiška:

Jau studijuojant Kaune, 1967 metų vasario 16-ąją Kauno tada „Eglės“ restorane šventėme vieno grupės draugų gimtadienį. Didžioji dalis tą vakarą restorano svečių buvo pagyvenę žmonės. Išsipuošę, moterys su ilgom vakarinėm suknelėm, su aukso papuošalais, kai kurios su kailio apykaklėm ant puošnių suknelių (iki tol man nebuvo tekę tokių apdarų matyti). Tačiau visi labai ramūs, paslaptingi, be garsių kalbų, be dainų. Nebejauni, bet šoko gražiai. Mums, jauniems, kažkaip keistai įdomu tai pasirodė. Kai mes ėmėme atvirai stebėtis, padavėjas mums šnibžtelėjo, kad tai Kauno senoji inteligentija švenčia Vasario 16-ąją. Tai buvo vienintelis kartas, kai mačiau švenčiant Lietuvos Nepriklausomybės dieną. (Mokytoja, g. 1948.)

Ypatingą vietą sovietmečio populariojoje vaizduotėje užima žinojimas apie „kapitalistinius Vakarus“. Sovietinėje populariojoje vaizduotėje Vakarai (iš dalies tai pasakytina ir apie ikisovietinę, tarpukario nepriklausomos Lietuvos kultūrą) atlieka panašiai tą pačią funkciją kaip Orientas vakariečių sąmonėje – simbolizuoja radikalų kitoniškumą, egzotiką ir neįtikėtinus dalykus. Beveik visi informantai, kalbėdami apie Vakarus, vartojo tokius žodžius kaip *stebuklas*, *pasaka*, *rojus* ir kt.:

Kaimynystėje gyveno jūrininko šeima, tai teko matyti, kai, grįžęs iš jūros, papuošdavo savo vaikus ir žmoną mums nematytais rūbais, kaip vaikai žiaumojo gumą, o mes galėjome tik popierėlius pažiūrėti. Visa tai, ką jūrininkas pasakodavo, atrodė kaip labai graži pasaka, tolima ir nepasiekiamą. (Darbininkė, g. 1952.)

Dar mano vaikystėje kaimynai gaudavo iš Amerikos siuntinius. Tada ir mums būdavo šventė. Geri kaimynai apdalindavo ir mus kramtoma guma, vištienos sultinio kubeliais <...>. Tai buvo nuostabu. <...> Mano asociacijose Amerika tolygu rojui. (Mokytoja, g. 1947.)

Euforiją keliantys kramtomosios gumos burbulai ir tirpstantys vištienos sultinio kubeliai reprezentuoja kitą, pasakišką pasaulį, kuriam suteikiamas stebukliško statusas. Kalbant Herbert Marcuse (1955) terminais, sovietinė ideologija reprezentuoja būtinybės principą, o Vakarai – tai erdvė, kurioje galioja ne būtinybės, bet malonumo principas, kur troškimai pildosi ir vyksta neatidėliotinas pasitenkinimas; tai fikcinė, fantazijos erdvė, į kurią sublimuojami troškimai ir fantazijos. „Vakarai“ nėra suvokiami nei kaip realiai egzistuojanti politinė tikrovė, nei kaip alternatyva sovietinei santvarkai.

Nors „Laisvosios Europos“, „Amerikos balso“ radijo laidos nušviesdavo gyvenimą Vakaruose

tik rožinėmis spalvomis, nors vyresnio amžiaus žmonės prisiminė pokario metų „Amerikos balso“ pažadus apie greitai iš užjūrio ateisiantį išlaisvinimą, žmonės atsirinkdavo, kur tiesa, o kur propaganda. (Inžinierius, g. 1963.)

Gyvenimas politikos paraštėse – taip būtų galima apibendrinti kasdienybės patirtis ir išgyvenimo strategijas sovietinėje Lietuvoje. Čia verta prisiminti Gaetano Moscos ir Vilfredo Pareto aprašytą visuomenės „vienos klasės modelį“, pagal kurį vien tik valdančiosios grupės funkcionuoja kaip politinė klasė – V. Pareto kalba apie „dvi grupes, elitą ir likusią visuomenės dalį“, o G. Mosca skiria „politinę klasę“ ir „pavaldžiąsias mases“ (cit. pagal Farganis 1993; 239). Tuo metu, kai elitai, arba politinės klasės, vadovaujasi ideologinėmis nuostatomis, „likusi visuomenės dalis“, arba „pavaldžiosios mases“, tiesiog vadovaujasi ikiteoriniu žinojimu savo ikipolitiniuose kasdienybėse:

Man atrodo, kad gyvenome tokį gyvenimą, koks buvo, ir tiek. Tėvai mirė anksti, našle su mažais vaikais likau anksti, buvo begalės rūpesčių kaip išgyventi, dirbau keliose darbovietėse. Norėjau kaip nors užauginti vaikus, tad galvoti apie gerą ar blogą valdžią ar dar imti priešintis jai nebuvo nė minties. Pasiruošusi būdavau bučiuoti į ranką kokiam darbo baro vadovui, sudarantiems sąlygas dirbti man palankiu grafiku ar priėmusiam padirbėti mano nepilnamečius vaikus. Tokia buvo gyvenimo realybė (Mokytoja, g. 1948.)

Kas tada tampa fragmentuotą žmogaus esybę vienijančiu centru? Ar galima, perfrazuojant A. Gramsci, teigti, kad istorija tiesiog prikašiojo į žmogaus sąmonę „begalę žymų be jokio aprašo“? (cit. pagal Walzer 1992; 98)? Ar yra kažkas, kas apibrėžia tiesą, prasmę, moralę, „gero žmogaus“ ir „teisingo gyvenimo“ sam-

pratą? Informantų pasakojimuose konkrečios gyvenimiškos aplinkybės iškyla aukščiau teorinių ideologinių imperatyvų, apie etinius ir moralinius pasirinkimus diskutuojama kiekvienu atveju iš naujo, o konkrečios gyvenimiškos aplinkybės („gyvenimas“) visada triumfouoja prieš formalizuotus ideologinius apibrėžimus (prieš „kalbas“):

Nežinau, kaip tą paaiškinti – tikėjo socializmu, netikėjo. Gyvenom, ir tiek. Kito pasirinkimo nebuvo. (Mokytoja, g. 1947.)

Žmonės visada tiki gyvenimu, o ne kalbomis. (Darbininkas, g. 1954.)

Sovietinio laikotarpio kasdienį gyvenimą struktūroja daugelis imperatyvų – ekonominio išgyvenimo būtinybė, finansinės gerovės galimybės, išsilavinimo siekis, katalikiška moralė, motinos meilė ir „geresnio gyvenimo“ troškimas savo vaikams. Čia nėra veikama pagal griežtai nustatytus ideologinius scenarijus – priešingai, kiekviena akimirka yra intensyvių moralinių bei ideologinių derybų akimirka. Pavyzdžiui, informantė, kurios giminėje buvo į Sibirą ištremtų bei į Vakarų pasitraukusių asmenų, atsimeina:

Mano motina sakydavo – vaikai, dėkokit Dievui už tai, kad ruskis atėjo... Kitą vietą mokyklos būtumėt paskui karvės uodegą vaikščioję... (Med sesuo, g. 1953.)

B. Ashcroftas tai vadina habitacija – habitacija nusako būdą, kaip būti ir gyventi konkrečioje erdvėje taip, kad asmens buvimas įprasmintų ir transformuotų šią erdvę (2001; 157). B. Ashcroftas aprašo mažą Mbarara miestelį Ugandoje. Čia transporto beveik nėra, į „British Petroleum“ degalinę užsuka retkarčiais pravažiuojančios mašinos, bet dažniausiai

degalinė – labiausiai apšviesta miestelio vieta – funkcionuoja kaip viešoji erdvė ir žmonių susibūrimo centras. Čia renkasi laiką praleisti paaugliai, rūpesčiais dalijasi moterys bei vyrai. Sena moteris, pasiėmusi tuščią „Coca Colos“ buteliuką, ateina į degalinę nusipirkti parafino savo krosnelei, kad pasigamintų tradicinę matokę iš kukurūzų krakmolo bei platanų. B. Ashcrofto teigimu, „Be jokio atsikalbinėjimo ji „įterpia“ paprastą savo gyvenimą tarp dviejų globalaus kapitalizmo formų, tarp „Coca Colos“ ir „British Petroleum“, kad galėtų išgyventi savo paprastą kasdienybę“ (2001; 157). Analogiškai sovietinis subjektas, kad galėtų išgyventi savo paprastą kasdienybę, be jokių atsikalbėjimų įterpia savo gyvenimą tarp viešai deklaruojamo marksizmo-leninizmo ir privačiai praktikuojamos katalikybės, tarp Spalio paradų ir Pirmosios Komunijos, komjaunimo susirinkimų ir slapta priimto bažnytinio santuokos sakramento, tarp laiškų iš tremties ir siuntinių iš Vakarų².

Išvados

Postkolonializmo ir populiariosios kultūros studijos remiasi prielaida, kad dominuojamosios grupės yra apribotos, tačiau ne bejėgės – jos aktyviai transformuoja, atkoduoja, apropriuoja dominuojantį diskursą ir naudoja jį savo pačių tikslams; šis modelis taikytinas ir sovietinėms visuomenėms tirti. Sovietologai yra skyrę daug dėmesio sovietmečio ekonominiam partizanavimui, t. y. neformalioms ekonominėms

praktikoms, balansuojančioms ties legalumo ir nelegalumo riba, skirtoms patenkinti individualius ekonominius poreikius, nagrinėti. Postkolonializmo ir popkultūros studijų teorinių modelių taikymas parodo kitą sovietinėms visuomenėms būdingą ypatumą – semiotinį partizanavimą. Šis procesas taip pat apima veiksmus, balansuojančius ties legalumo ir nelegalumo riba, jis yra skirtas patenkinti ne tik ekonominius, bet ir socialinius, kultūrinius ir emocinius individo poreikius – čia „nusavinamos“ ne paslaugos ar prekės, bet „nusavinamos“ ir individualiems tikslams naudojamos reikšmės, simboliai, erdvės, tekstai, masiniai renginiai, narystė organizacijose ir kt.

Sovietinėje visuomenėje šis semiotinis partizanavimas suvokiamas kaip natūralus ir legitimus, o socialinę tvarką apibūdina tam tikri politinio puritonizmo principai. To paties laikotarpio Vakarų visuomenėse buvo represuojamas ir sublimuojamas seksualumas – vadovaujantis realybės principu, į pašamonę yra išstumiamos smurto ir seksualinio pasitenkinimo fantazijos (Marcuse 1955). Sovietinėse visuomenėse represuojami visų pirma ne seksualiniai, bet politiniai troškimai – pasipriešinimo, emancipacijos, trauminių patirčių įvardijimo, religinės laisvės, vartotojiškų džiaugsmų ir nevaržomo pasitenkinimo siekiai. „Nepageidaujamos“ temos (religija, tremtys, tarpukario nepriklausomybės laikotarpis, geresnis gyvenimas Vakaruose) yra šalinamos iš viešojo diskurso, sušvelninamos

² Šis palyginimas jau buvo panaudotas recenzuojant Dalios Leinartės knygą „Prijauktos kasdienybės“, žr. R. Baločkaitė, „Antrosios lyties liudijimai“, *Šiaurės Atėnai*, 2011. Prieiga internetu: <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110103005234/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=923&kas=straipsnis&st_id=16491>.

humoru, metaforomis ir eufemizmais. Šie dalykai nėra neigiami, bet tiesiog nutylimi ir išstumiami iš viešųjų pokalbių, lygiai taip pat kaip puritoniškoje visuomenėje iš viešų pokalbių yra „išstumiamas“ ir nutylimas, tačiau neneigiamas seksualumas.

Populiarioji sąmonė išlieka daugiausia apolitiška arba ikipolitiška. Užtuot suvokę pasaulį per „sisteminių – nesisteminių“ jėgų priešpriešą, žmonės aktyviai „vartoja“, apropriuoja, transformuoja ideologijas, bando išgyventi ir

išlikti moralūs įvairių ideologinių imperatyvų sankirtoje. Žmonės naudoja skirtingas ideologines nuostatas, siekdami stabilizuoti savo pačių situaciją – ekonominę padėtį, darbinę veiklą, išsilavinimo galimybes, socialinius ryšius bei maksimizuoti komfortą ir pasitenkinimą, o jų elgesio motyvus ir mąstyseną apibrėžia ne funkcionalumas ar disfunkcionalumas politinės sistemos atžvilgiu, bet funkcionalumas ar disfunkcionalumas asmens ekonominės, socialinės ir psichologinės gerovės atžvilgiu.

LITERATŪRA

- Antanaitis, Kastytis. 2001. *Sovietinė Lietuvos, Latvijos ir Estijos nomenklatura (1953–1990 m.)*. Daktaro disertacija, VDU.
- Antanaitis, Kastytis. 2002. „Sovietinės nomenklatūros gniaužuose“, *Darbai ir dienos* 30: 215–225.
- Arendt, Hannah. 1973. *Origins of Totalitarianism*. Orlando: Harvest Book.
- Ashcroft, Bill. 2001. *Post-Colonial Transformations*. London and New York: Routledge.
- Baločkaitė, Rasa. 2016. „Bourgeoisie as Internal Orient in the Soviet Lithuanian Literature: Roses Are Red by A. Bieliauskas, 1959“, *Journal of Baltic studies* 47 (1): 77–91.
- Baranowski, Shelley. 2010. *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bassin, Mark. 2006. *Imperial Visions: Nationalist Imagination and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840–1865*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benda, Vaclav. 1991 [1978]. „The Parallel Polis“ in H. Gordon Skilling and Paul Wilson (eds.) *Civic Freedom in Central Europe: Voices from Czechoslovakia*. New York: St. Martin's Press.
- Blauner, Robert. 1972. *Racial Oppression in America*. New York: Harper and Row.
- Davoliutė, Violeta. 2013. *The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*. London: Routledge.
- de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Eco, Umberto. 1986. *Travels in Hyperreality*. London: Picador.
- Etkind, Alexander. 2011. *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press.
- Farganis, James. 1993. *Readings in Social Theory*. New York: McGraw-Hill.
- Fiske, John. 2008. *Populiariosios kultūros supratimas*. Vilnius: Žara
- Gailienė, Danutė. 2008. *Ką jie mums padarė*. Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė, Danutė. 2015. *Gyvenimas po lūžio*. Vilnius: Eugrimas.
- Giddens, Anthony. 1995. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Grybkauskas, Saulius. 2011. *Sovietinė nomenklatura ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Habermas, Jürgen. 1985. *The Theory of Communicative Action*, Vol. 2. Boston: Bacon Press.
- Hall, Stuart. 1980. „Encoding/Decoding“ in Stuart Hall (ed.) *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–1979*. London: Hutchinson.

Havel, Vaclav. 1986 [1979]. *The Power of the Powerless*. In *Living in Truth*. London: Faber and Faber.

Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley: University of California Press.

Yurchak, Alexei. 1997. „The Cynical Reason of Late Socialism: Power, Pretense, and the Anekdot“, *Public Culture* 9 (2): 161–188.

Yurchak, Alexei. 2003. „Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, until It Was No More“, *Comparative Studies in Society and History* 45 (3): 480–510.

Yurchak, Alexei. 2008. „Necro-Utopia: The Politics of Indistinction and the Aesthetics of the Non-Soviet“, *Current Anthropology* 49 (2): 199–224.

Ivanauskas, Vilius. 2015. *Įrėmintą tapatybę. Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Ivanauskas, Vilius. 2010a. „Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuju sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejis“, *Politologija* 4: 53–84.

Ivanauskas, Vilius. 2010b. „The Projection of the “Blossoming of the Nation” among the Lithuanian Cultural Elite during the Soviet Period“, *Meno istorija ir kritika* 6: 172–178.

Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ramonaitė, Ainė. 2011. *Sąjūdžio įtakų beiėskant: Nepaklusniųjų tinlaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Kelertas, Violeta (ed.) 2006. *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam, NY: Rodopi.

Kharkhordin, Oleg. 1999. *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.

Khodarkovsky, Michael. 2002. *Russia’s Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1550–1800*. Bloomington: Indiana University Press.

Kopp, Kristin. 2009. *Germany’s Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

Langbehn, Volker and Salama, Mohammad (eds.) 2011. *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany*. New York: Columbia University Press.

Ledeneva, Alena. 1998. *Russia’s Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lefebvre, Henri. 1971. *Everyday Life in the Modern World*. London: Harper & Row.

Lotman, Mikhail and Uspensky, Boris. 1985. „Binary Models in the Dynamics of Russian Culture (to the End of the Eighteen Century)“ in Alexander D. Nakhimovsky and Alice Stone Nakhimovsky (eds.) *The Semiotics of Russian Cultural History*. Ithaca: Cornell University Press.

Marcuse, Herbert. 1955. *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston: Beacon Press.

Moore, David Chioni. 2001. „Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique“, *PMLA* 116 (1): 111–128.

Nelson, Robert (ed.) 2009. *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*. New York: Palgrave Macmillan.

Putinaitė, Nerija. 2015. *Nugenėta pušis. Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Židinyas.

Rehn, Alf and Taalas, Saara. 2004. „Znakomstva i Svyazi“ – Blat, the Soviet Union, and mundane entrepreneurship“, *Entrepreneurship & Regional Development* 16: 235–250.

Scott, James. 1979. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.

Scott, James. 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.

Scott, James. 1985. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.

Slezkine, Yuri. 1994. *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Švedas, Aurimas. 2009. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*. Vilnius: Aidai.

Thompson, Ewa. 2000. *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. Westport, CT: Greenwood Press.

Tranavičiūtė, Brigita. 2015. *Verslumo ir versliškų visuomenės formavimasis ir transformacijos Kaune XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais*. Daktaro disertacija, VDU.

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Viola, Lynne. 2009. „Die Selbstkolonisierung

der Sowjetunion und der Gulag der 1930er Jahre“, *Transit Europäische Revue* 38: 34–56.

Walzer, Michael. 1992. *Kritikų draugija*. Vilnius: Pradai.

Žiliukaitė, Rūta. 2015. „Ekonominis „nepaklusnumas“? Blatas ir kitos neformalios praktikos“, kn. Ainė Ramonaitė (red.) *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Židinys.

SUMMARY

SOVIET EVERYDAY REALITIES – STRATEGIES FOR SURVIVAL AT IDEOLOGICAL CROSSROADS

Here in this paper, theoretical premises of subaltern studies, post-colonialism and pop-culture studies are applied for analysing Soviet popular consciousness and Soviet subjectivities. The research is based on the theoretical principles of subaltern studies, i.e., the ability of human consciousness to transform, appropriate and “consume” the dominant structures of meaning for individual purposes. The primary focus of this research is the “silent majority”, people who have not been either political activists or opponents of the regime. It is explored, on the basis of multiple interviews, how ideologies operate at the level of everyday life, how people perceive and interpret both official Soviet ideology and traditional pro-catholic upbringing. Particular aspects addressed in this article are the official Soviet and traditional religious holidays, church attendance and membership in official Soviet organisations, memories of the independence period, oral histories about deportations and informal knowledge about better living in the “West” as opposed to official Soviet propaganda and historiography.

Filosofijos ir socialinės kritikos katedra
Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas
Vytauto Didžiojo universitetas
El. paštas: Rasa15@gmail.com